

Anna Jurkowska

Idea projektowania uniwersalnego w planowaniu przestrzennym

Dostosowanie przestrzeni miejskiej do możliwości ludzi niepełnosprawnych uznano w większości krajów świata za obowiązek. W Polsce dopiero na początku lat osiemdziesiątych zwrócono uwagę na konieczność zapewnienia osobom niepełnosprawnym możliwości samodzielnego poruszania się w obszarach zurbanizowanych [2]. Dzisiaj takie projektowanie przestrzeni miejskiej, by mogli z niej korzystać wszyscy użytkownicy, jest już oczywiste. W 1994 roku w ustawie o zagospodarowaniu przestrzennym i ustawie Prawo Budowlane pojawiły się na ten temat pierwsze regulacje prawne.

Następuje stopniowa zmiana spojrzenia na niepełnosprawność; przestaje ona być postrzegana jako stan chorobowy i wyrok skazujący na beznadziejną vegetację pod opieką innych osób. Dostrzega się nareszcie i w Polsce, że osoby niepełnosprawne chcą i mogą się w życiu realizować, kształcić, mogą podejmować pracę zgodną z ich

wykształceniem i pełnić te same role społeczne jak osoby pełnosprawne. Niestety, wiele jest jeszcze barier kulturowych, społecznych, i urbanistyczno-architektonicznych, które spowalniają integrację społeczną tych osób z resztą społeczeństwa. Niestety, owa integracja nie tylko przebiega powoli, ale i napotyka na wiele trudności.

O ile wykorzenienie uprzedzeń społecznych w stosunku do osób niepełnosprawnych jest procesem długotrwałym i trudnym, o tyle usuwanie barier przestrzennych i udostępnianie w coraz większym stopniu miejskiego środowiska mieszkalnego [1], [4] przez projektantów różnych dziedzin, w tym planistów przestrzennych i urbanistów, jest możliwe.

Jednym ze sposobów dostosowywania przestrzeni miejskiej do potrzeb osób niepełnosprawnych jest wprowadzanie zasad „projektowania uniwersalnego” do architektury, planowania przestrzennego i projektowania przedmiotów codziennego użytku.

Definicja i cele projektowania uniwersalnego

„Powinno się ciągle poszukiwać rozwiązań, które ułatwiają życie osobom niepełnosprawnym. Nowe pomysły i praktyczne rozwiązania powinny być poszukiwane, aby zbliżyć społeczeństwo do ideału pełnego uczestnictwa w życiu społecznym i równości statusu ludzi niepełnosprawnych” [3, s. 3]. Ta idea przyświecała twórcom idei „projektowania uniwersalnego”, zwanego również „projektowaniem dla wszystkich”.

Definicja projektowania uniwersalnego (*universal design*) i jego główne zasady zostały sformułowane w Stanach Zjednoczonych, w The Center for Universal Design w Północnej Karolinie i zostały uznane za pryncypialne we wszystkich przedsięwzięciach planistycznych, podejmowanych zarówno przez odpowiednie władze w Stanach Zjednoczonych, jak i w wielu państwach Europy Zachodniej.

Norwegia była pierwszym krajem europejskim, który przyjął zasady projektowania uniwersalnego za podstawę przedsięwzięć planistycznych i projektowych, dlatego warto na jej

przykładzie poznać bliżej zasady obowiązujące w projektowaniu uniwersalnym. Norwescy specjaliści w dziedzinach: architektury, planowania przestrzennego i projektowania przemysłowego, zgromadzeni w Norweskim Narodowym Urzędzie ds. Niepełnosprawności opracowali w 1997 r. raport podejmujący próbę wprowadzenia idei projektowania uniwersalnego [3]. Oto definicja i założenia sformułowane przez The Center for Universal Design: „Projektowanie uniwersalne to projektowanie produktów i elementów środowiska w taki sposób, by mogły być używane przez wszystkich ludzi w najszerszym możliwym zakresie, bez konieczności adaptacji lub specjalnych rozwiązań. Celem projektowania uniwersalnego jest ułatwienie życia wszystkim poprzez tworzenie produktów oraz elementów zurbanizowanego środowiska bardziej użytecznych dla wszystkich ludzi, bez ponoszenia dodatkowych, nieraz wysokich kosztów. Koncepcje projektowania uniwersalnego dotyczą ludzi w każdym wieku i o odmiennych zdolnościach” [2, s. 4].

Projektowanie uniwersalne kładzie nacisk na to, by wszystkie budynki, produkty, inne elementy środowiska mieszkalnego były tak zaprojektowane, by mogli się nimi posługiwać wszyscy: dzieci i ludzie starsi, ludzie o różnych zdolnościach i możliwościach, pełnosprawni i niepełnosprawni. Ideałem, do którego powinno się dążyć jest sytuacja, kiedy wszyscy będą mieli takie same możliwości uczestniczenia w różnych dziedzinach życia: nauce, pracy, spędzaniu wolnego czasu, aby mogli korzystać ze zdobyczy cywilizacji i udogodnień, jakie dostarcza środowisko miejskie na tych samych prawach.

Koncepcje projektowania uniwersalnego muszą znaleźć swe odbicie zarówno w planowaniu przestrzennym, jak i w architekturze oraz projektowaniu produktów codziennego użytku. Choć w ciągu ostatnich kilku lat obserwujemy coraz większą dbałość o dostępność budynków i elementów miejskiego środowiska mieszkalnego [4] oraz coraz lepsze rozwiązania techniczne, nadal zauważyć można wiele błędów w tej dziedzinie. Związane jest to przede wszystkim z brakiem zrozumienia dla zasad współuczestnictwa w życiu społecznym i równych szans dla wszystkich. Spotyka się rozwiązania, które segregują użytkowników, gdyż osoby niepełnosprawne muszą używać osobnych wejść, są ograniczanie do specjalnie dla nich wyznaczonych miejsc w kinach, teatrach, stadionach sportowych.

Projektuje się domy i osiedla dla ludzi starszych lub niepełnosprawnych, odgradzając ich w ten sposób i uniemożliwiając współżycie z innymi.

Do tej pory dostępność budynków i środowiska dla osób poruszających się na wózkach inwalidzkich była dziedziną, na którą położono największy nacisk, zaniedbując lub całkowicie pomijając potrzeby osób z innymi rodzajami niepełnosprawności. Dzieje się tak z kilku powodów. Po pierwsze, potrzeby ludzi z niesprawnością narządu ruchu są łatwo dostrzegalne. Wiadomo, że schody czy choćby jeden stopień uniemożliwia im wejście do budynku. Badania w tym zakresie są prowadzone od dłuższego czasu, rozwiązania są bardziej konkretne niż w innych dziedzinach. Osoby z upośledzoną zdolnością motoryczną stanowią największą grupę wśród osób niepełnosprawnych. Do tej grupy należą bowiem również osoby ze schorzeniami kardiologicznymi i kłopotami z układem oddechowym, które mają trudności z pokonywaniem schodów i stromych pochyłości.

Nadal jednak wiele pozostaje do zrobienia, zarówno w kwestii dostępności dla osób z upośledzoną sprawnością motoryczną, jak i w kwestii likwidacji barier środowiskowych wobec ludzi z upośledzeniem narządów wzroku i słuchu oraz dla osób z ograniczonymi możliwościami poruszania się w przestrzeni, ze względu na upośledzenie umysłowe.

Nową kategorią użytkowników przestrzeni są osoby z tzw. niepełnosprawnością środowiskową (*environmental disability*). Do tej kategorii należą osoby o małej tolerancji różnych substancji w otoczeniu – osoby chore na astmę i alergię, które reagują silnie na zanieczyszczenia środowiska oraz na substancje naturalne (np. pyłki roślinne). Ich szczególne wymagania w stosunku do przestrzeni miejskiej nie były w ogóle uwzględniane.

Często wymagania różnych grup niepełnosprawnych są sprzeczne. Klasycznym przykładem jest konflikt dotyczący obniżenia poziomu chodnika między wymaganiami

osób poruszających się na wózkach inwalidzkich a wymaganiami osób niewidzących, dla których wyraźny krawężnik jest wyznacznikiem granicy chodnika i jezdni.

Potrzeby osób niepełnosprawnych stanowią zagadnienie centralne, ale nie jedyne w projektowaniu uniwersalnym. Należy wziąć pod uwagę również potrzeby innych: dzieci, starszych czy ludzi pochodzących z różnych kultur i tradycji. Tu również pojawiać się mogą konflikty i różne wymagania, które należy jednak wziąć pod uwagę, jeśli chcemy rzeczywiście projektować dla wszystkich.

Szacuje się, że w Norwegii oraz innych krajach Europy Zachodniej osoby niepełnosprawne stanowią 19% populacji i mają stałe problemy związane z zaspokajaniem podstawowych potrzeb życiowych. Niepełnosprawność jest ściśle związana z wiekiem; 70% niepełnosprawnych to osoby ponad 45-letnie [3]. Liczba osób niepełnosprawnych będzie rosła w stosunku do stanu obecnego, gdyż zwiększa się udział ludzi starszych w populacji społeczeństw zachodnich, również w Polsce.

Trwała niepełnosprawność wpływa na możliwości edukacji, pracy i uczestnictwa w życiu publicznym. Są także osoby z mniejszymi trudnościami w chodzeniu, widzeniu, słyszeniu, spowodowanymi przez proces starzenia, które nie figurują w statystykach dotyczących niepełnosprawnych. Ponadto większość ludzi doświadczyła w ciągu swojego życia czasowej niepełnosprawności, spowodowanej chorobą lub kontuzją.

Dostępność środowiska mieszkalnego, budynków czy środków komunikacji nie służy jedynie osobom niepełnosprawnym. Ułatwia także codzienne czynności innym, np. rodzicom z małymi dziećmi, osobom z ciężkim bagażem itd.

Budynki i otoczenie o jasnym, nieskomplikowanym układzie, gdzie łatwo znaleźć drogę, ułatwiają poruszanie się nie tylko osobom mającym trudności z orientacją w przestrzeni, ale stanowią przyjazne środowisko dla wszystkich. Wyraźne i logiczne oznakowanie jest również pomocne, np. dla osób, które nie znają miejscowego języka.

Osoby niepełnosprawne traktuje się inaczej, oddzielając je od reszty społeczeństwa, traktując jako grupę specjalną, ale złożoną z tych samych skategoryzowanych jednostek, które mają te same potrzeby. Uważa się je za osoby inne od pozostałych, bardzo często gorsze i niezdolne do pełnienia swoich ról w społeczeństwie.

Socjolog Christoffer Lasch w swojej książce *The culture of narcissism* twierdzi, że ludzie społeczeństw zachodnich stają się coraz bardziej narcystyczni, zapatrzeni w siebie i pojawia się związany z tym strach przed starością i słabościami [2]. Strach ten powoduje barierę w integracji osób niepełnosprawnych, starszych i chorych ze „zdrową” częścią społeczeństwa. Są przecież dowodem na istnienie słabości, chorób i starości, o których większość społeczeństwa stara się nie myśleć. Stąd niepewność i strach w kontaktach z tymi osobami, brak akceptacji dla ich obecności w miejscach publicznych, ich odmierności, trudności w poruszaniu się czy wolniejszych reakcji. Projektowanie uniwersalne to przede wszystkim uświadomienie sobie faktu, że projektujemy nie tylko dla osób innych, osób niepełnosprawnych, ale projektujemy również dla siebie, ponieważ wszyscy się starzejemy i stajemy się mniej sprawni, a także każdy z powodu kontuzji czy choroby może czasowo zaznać niepełnosprawności.

Zasada równych szans

Zasada równych szans oznacza, że każdy, włączając w to osoby niepełnosprawne, powinien mieć takie same możliwości uczestnictwa w różnych dziedzinach życia: pracy, edukacji, rozrywce i spędzaniu wolnego czasu, w największym możliwym zakresie i nie powinien być uzależniony w tej kwestii od specjalistycznych rozwiązań i środków.

Zasada równych szans oznacza także równe traktowanie, to znaczy, że każdy ma to samo prawo do korzystania z różnych urządzeń i usług. Jest to pod wieloma względami dalszy krok w rozwoju praw obywatelskich, z silnym naciskiem na pełną możliwość uczestniczenia osób niepełnosprawnych w życiu publicznym, na tych samych prawach, co osoby sprawne. Zauważyć tu można jasne odniesienie do równych praw co do płci i pochodzenia społecznego.

Zwrot w definicji „w najszerszym możliwym zakresie” otwiera możliwość dyskusji na temat różnych aspektów idei równych praw. Dana osoba może być uzależniona od specjalnych rozwiązań, by mieć równe szanse z innymi w procesie edukacji lub w pracy. Niektóre osoby mogą wymagać np. specjalnych środków transportu, by uczestniczyć w procesie edukacji lub dojeżdżać do pracy. Niektórzy mogą potrzebować specjalnych urządzeń, by móc

wykonywać swoją pracę. Jeśli zostaną pozbawieni tych środków, jeśli np. mają do dyspozycji tylko transport publiczny, ta zasada równych szans może zostać naruszona.

Niepełnosprawność w relacji z fizycznym otoczeniem jest często definiowana jako różnica między indywidualnymi zdolnościami do funkcjonowania w środowisku a wymogami tego środowiska. Ta niezgodność może być bądź zredukowana, bądź pokonana przez ogólne rozwiązania, w myśl zasady projektowania uniwersalnego oraz dodatkowo poprzez specjalistyczne i wyrównujące środki, jeśli są potrzebne.

Projektowanie uniwersalne oraz zasada równych praw kładą nacisk na potrzebę szerokiej współpracy pomiędzy specjalistami różnych dziedzin, współpracy między organizacjami i na całościowe spojrzenie na fizyczne, ekonomiczne i społeczne aspekty planowania. Specjaliści w dziedzinie planowania przestrzennego, architekci, projektanci krajobrazu i produktów przemysłowych powinni mieć większą świadomość całości środowiska, w którym ich projekt czy produkt jest tylko częścią. Skoro celem są równe szanse dla wszystkich, to wszystkie produkty powinny być postrzegane jako części łańcucha, a jak wiadomo łańcuch jest tak silny, jak najsłabsze jego ogniwo.

Od teorii do praktyki

Przejdźcie od teorii do rozwiązań praktycznych, gdzie w procesie planowania i projektowania wszystkie grupy użytkowników są wzięte pod uwagę, jest swego rodzaju wyzwaniem dla projektantów. Oto siedem głównych zasad, sformułowanych przez The Center for Universal Design w Północnej Karolinie, które mogą się okazać pomocne w uporaniu się z tym zadaniem:

1. Równe możliwości użytkownika – obiekt (produkt) jest możliwy do użycia i dostępny dla każdej grupy użytkowników.

2. Elastyczność użytkownika – łatwa adaptowalność obiektu (produktu) do indywidualnych potrzeb i możliwości.

3. Prostota użytkownika – używanie obiektu (produktu) jest jasne i zrozumiałe, niezależnie od doświadczenia, wiedzy, zdolności językowych czy poziomu umysłowego użytkownika.

4. Zrozumiała informacja – obiekt (produkt) dostarcza zrozumiałej informacji niezależnie od otaczających warunków czy zdolności percepcji użytkownika.

5. Tolerancja błędów – obiekt (produkt) minimalizuje prawdopodobieństwo i niepomyślnie skutki przypadkowego lub niezamierzonego użycia.

6. Mały wysiłek fizyczny – obiekt (produkt) może być używany efektywnie i komfortowo gdy się użyje minimalnego wysiłku.

7. Przestrzeń potrzebna do użytkownika – odpowiedni rozmiar i wolna przestrzeń gwarantują możliwość używania obiektu (produktu) niezależnie od rozmiaru ciała, wzrostu lub mobilności.

Oprócz tych siedmiu zasad istnieje wiele innych czynników, które powinny być wzięte pod uwagę w procesie projektowania; a mogą być nimi m.in. uwarunkowania społeczne, ekonomiczne, estetyczne, kulturowe.

Planowanie przestrzenne

„Proces planowania to wpływanie na przyszłość poprzez działania oparte na wiedzy, doświadczeniu i interpretacji przeszłości” [3, s. 26].

Planowanie przestrzenne obejmuje wiele dziedzin i dyscyplin naukowych. Jeśli idzie o przestrzenny wymiar planowania, to elementem kluczowym – w którym podejście uniwersalne i dbałość o dostęp dla wszystkich użytkowników są szczególnie ważne – jest transport publiczny. Zapewnia on bowiem dostęp do wszystkich usług publicznych, miejsc pracy, placówek edukacji, obiektów kultury, sztuki i rozrywki. Od uczynienia dostępnymi środków transportu publicznego powinno się więc zacząć wprowadzanie zmian,

zgodnych z ideą projektowania uniwersalnego. Jak wynika z raportu [3] w Norwegii, podobnie jak w Polsce, stosuje się raczej rozwiązania doraźne i oparte na zastosowaniu dodatkowych elementów, często kosztownych i mało efektywnych, zamiast rozwiązań radykalnych, zmierzających do uczynienia całego systemu transportowego (a nie jego poszczególnych elementów), dostępnym wszystkim grupom użytkowników. Również, podobnie jak u nas, tamtejsze władze miejskie, odpowiedzialne za zagadnienia transportu, zrzucają odpowiedzialność za udostępnienie osobom niepełnosprawnym środków transportu publicznego na instytucje zajmujące się opieką społeczną.

Koncepcje uniwersalności i pełnej dostępności dla wszystkich powinny znaleźć odzwierciedlenie także na poziomie planowania w skali ogólnej i długoterminowej, to znaczy w strategiach rozwoju, studiach kierunków rozwoju i zagospodarowania przestrzennego gmin czy miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. Norwegowie zwracają tu uwagę na kilka najważniejszych zagadnień:

1. Tereny mieszkaniowe, zaplanowane na obszarze o dużej pochyłości, będą wykluczać osoby o obniżonej sprawności ruchowej, którym sprawi trudność pokonywanie stromizny.

2. Tereny dostępne tylko za pomocą samochodów wykluczają dostęp, np. dzieciom, osobom nieposiadającym samochodu lub niemogącym go używać.

3. System transportu publicznego powinien być tak zaplanowany, by pojazdy były łatwo dostępne, by oznakowanie przystanków i rozkłady jazdy były zrozumiałe dla wszystkich, dojścia zaś do przystanków i odległość między nimi dostosowane do potrzeb osób niepełnosprawnych. Sposób funkcjonowania transportu publicznego wpływa również na poziom zanieczyszczenia powietrza, co ma szczególne znaczenie dla osób chorych na astmę i alergie. Rozwiązania, których wynikiem jest duże zanieczyszczenie powietrza mogą wykluczyć te osoby z uczestnictwa w życiu publicznym.

W planowaniu natomiast, zarówno w aspekcie ekonomicznym, jak i społecznym pamiętać trzeba, że społeczeństwo składa się z różnych grup, o różnych potrzebach i dokładne rozpoznanie właśnie ich potrzeb sprawi, że środki przeznaczone dla poszczególnych grup będą zgodne z ich oczekiwaniami. Usługi i produkty oferowane społeczeństwu powinny być dostępne tym różnym grupom użytkowników. Aby to osiągnąć, powinno się podjąć następujące przedsięwzięcia:

- poznanie różnych grup społecznych i środków, jakie będą dla nich najlepsze,
- metody wprowadzania tych środków,

- sposób prezentacji celów i rozwiązań w różnych rodzajach planów zagospodarowania przestrzennego,
- partycypacja zainteresowanych grup w procesie planowania.

Nie zawsze jest możliwe, by proponowane rozwiązania projektowe objęły wszystkie grupy społeczne. Należy wtedy również proponować koncepcje dodatkowe, zapewniające inne możliwości.

Współdziałanie mieszkańców (partycypacja) w procesie planowania jest obecnie możliwy jedynie w niewielkim stopniu, wyznaczonym przez przepisy prawne, dotyczące zatwierdzania projektów planistycznych, np. miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Jest to współuczestnictwo konieczne do zatwierdzania decyzji i unikania konfliktów. Partycypacja dostarcza wiadomości o rzeczywistych potrzebach różnych grup społecznych. Wiedza ta jest niezbędna, by osiągnąć dobry rezultat przedsięwzięć planistycznych. Ważne jest również to, by współuczestnictwo zaczynało się już na wczesnym etapie procesu planowania oraz na wszystkich jego poziomach: od planów ogólnych, typu *master plan*, do planów szczegółowych.

Zwracanie uwagi na potrzeby różnych grup ludzi na późniejszym etapie zwiększa prawdopodobieństwo konieczności zastosowania rozwiązań dodatkowych i specjalnych niż rozwiązań, z których wszyscy będą korzystać. Współdziałanie na wczesnym etapie zwiększa możliwość zaproponowania rozwiązań bardziej uniwersalnych.

Nie bez znaczenia jest sposób, w jaki odbywa się uczestnictwo zainteresowanych grup społecznych w procesie planowania. Grupy takie należy informować i zapraszać do współdziałania w procesie planowania oraz należy stworzyć warunki, by osoby zainteresowane mogły bez przeszkód dotrzeć do miejsca spotkań. Miejsce spotkań powinno być dostępne dla wszystkich, a każdy zainteresowany, niezależnie od zdolności czy przygotowania zawodowego, powinien mieć możliwość uczestniczenia w pracach planistycznych, w szerokim ich rozumieniu.

Bibliografia

- [1] Bagiński E., *Teoretyczno-metodologiczny szkic badań nad środowiskiem mieszkalnym człowieka* (dotyczy miejskiego środowiska człowieka), [w:] Zarys metod i technik badawczych w planowaniu przestrzennym, Praca zbiorowa pod red. E. Bagińskiego, Wrocław 1996.
- [2] Schwartz L., *Niepełnosprawni jako uczestnicy ruchu drogowego*, [w:] Materiały Konferencji Krajowej Akademii Nauk *Niezmotoryzowani w ruchu drogowym*, Warszawa 1980.
- [3] Universal design – planning and design for all, The Norwegian State Council on Disability, www.independentliving.org/cgi-bin/cgiwrap/indliv/forum.cgi?forum=access
- [4] Ziółkowski J., *Urbanizacja – miasto – osiedle*, PWN, Warszawa 1965.

The idea of “universal designing” in spatial planning

The adaptation of urban space to the potentiality of disabled persons has been recognized as a duty in many countries. The introduction of the principles of “universal designing” into architecture, spatial planning into designing, as well as into objects of everyday use, gives an opportunity of creating such a habitation environment which all users will be able to exploit on the grounds of equal rights.

“Universal designing” is the designing of products and elements of the environment in such a way that they may be used by all people in as wide a range as possible, without the need of adaptation or special solutions. “Universal designing” is against all unnecessary and dis-

criminating specific solutions, whether they are directed to individual disabled persons or social groups. Equal status, equal treatment and equal values for everyone – this is the key assumption.

“Universal designing” emphasises the fact that all buildings, products and other elements of the habitation environment should be designed in such a way that everyone can use them: children, elderly people, people of different capabilities and possibilities, fully capable and disabled. The ideal which should be aspired to, is the situation when all people have the same potentialities of taking part in different spheres of life: learning, working and the spending of free time.